

УДК 811.161.2:001.4

ВЗАЄМОДІЯ ПИТОМИХ ТА ЧУЖОМОВНИХ ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ У СКЛАДІ ТЕРМІНОСПОЛУК

Ємельянова Є. С.

*Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка,
м. Харків*

У статті висвітлено питання взаємодії питомих та чужомовних лексичних одиниць у складі термінологічних словосполук сучасної української літературної мови. Запроваджено комплексний підхід до розкриття загальних закономірностей процесів. Установлено продуктивні способи утворення терміносполук із залученням компонентів чужомовного походження, виявлено та визначено їх структурні типи та характерні риси. Схарактеризовано основні елементи та подано найтиповіші моделі досліджуваних бінарних та багатокомпонентних терміносполук.

Ключові слова: сучасна термінологія, терміносполука, питомі та чужомовні лексичні одиниці, тип, модель.

Тенденція стрімкого зростання обсягу спеціальної лексики є ознакою сьогодення. У полі уваги сучасного мовознавства перебуває науково-технічна термінологія – відкрита система, що постійно розвивається й розширює свій функціональний статус, одним із потужних засобів поповнення якої є чужомовні запозичення.

Огляд наукової літератури. Сучасні термінологи вважають, що термінологія кожної мови є національною, адже її компонент інтернаціонального характеру асимілюється відповідно до структури національної мови [10, с. 18-19]. В. Акуленко наголошує: «Як доводить весь хід світового мовного процесу, зміцнення у мовах їх інтернаціональної сутності не лише поєднується з їх прогресивним розвитком, але й є його невід'ємною складовою частиною» [1, с. 12]. Отже, запозичення розглядаємо у термінології як об'єктивний і неминучий фактор її еволюції. Одночасно, за даними сучасних термінологів [3-7; 10-12] понад 70% термінів у різних терміносистемах – словосполуки. Це зумовлене перш за все швидким розвитком різних галузей сучасних знань та ускладненням наукових і виробничих понять, адже в сучасному світі в середньому кожні 25 років число наукових дисциплін подвоюється (за даними британської енциклопедії в ХХ ст. з'явилося близько 2,5 тис. нових наук та наукових дисциплін) [2, с. 22]. С. Гриньов визначає термін як «номінативну лексичну одиницю (слово чи словосполуку) спеціальної мови, прийняту для точного найменування спеціальних понять» [3, с. 33]. Складна внутрішня співвіднесеність у колі сучасних понять, їх багатоаспектність викликають збільшення комплексних мовних одиниць. Удаватися до послуг цього способу термінотворення змушує фахівців і той факт, що термінами-словосполуками легше, ніж іншими словотвірними засобами, передати

належність до класифікаційного ряду, яка ґрунтується на родо-видовому співвідношенні понять. В. Овчаренко підкреслює, що значення терміна «безпосередньо впливає зі значення компонентів і тієї структурної чи структурно-семантичної моделі, за якою вони поєднуються» [8, с. 24].

Викладені положення обґрунтовують актуальність нашої розвідки, метою якої є встановлення продуктивних способів утворення терміносполук із залученням компонентів чужомовного походження, виявлення та визначення їх структурних типів, подання найтиповіших моделей досліджуваних одиниць.

Як відомо, термін існує у двох сферах: фіксації і функціонування. А. Лємов наголошує, що кількість праць, у яких досліджено терміни в тому вигляді, як їх зафіксовано у словниках, набагато більша за кількість досліджень, присвячених специфіці функціонування терміна в тексті [7, с. 33]. Але класифікувати, систематизувати термінологію можливо лише при вивченні термінів у природному для них середовищі, тобто в наукових текстах, адже лише в процесі функціонування наукового терміна виявляється діалектика відношень між елементами його системи, які можуть перебувати у статичності чи змінюватися [7, с. 33-34]. Враховувати сферу функціонування надзвичайно важливо, тому що саме це, на думку В. Даниленко, є найбільш природне вживання термінології, тобто те основне джерело, де з'являються нові терміни та набувають обґрунтування та право на життя [5, с. 41]. Спираючись на викладені положення, джерельною базою дослідження було обрано тексти фахових видань останніх років (2008-2011), підручників та монографій.

Аналіз доводить, що серед усього масиву досліджуваних терміносполук кількісно переважають двокомпонентні, які поділяються на дві основні групи: субстантивно-субстантивні та субстантивно-ад'єктивні. Найпоширенішими серед двокомпонентних терміносполук є субстантивно-ад'єктивні. При цьому означальна частина може виражатися чужомовним прикметником як термінологічного походження (*барботажне змашення, фунікулярна вода*), так і нетермінологічного (*активний контроль, індивідуальний станок*). Що стосується порядку слів у таких конструкціях, то прикметники частіше знаходяться в препозиції (87%). Специфічною рисою в досліджуваних одиницях є те, що лексеми чужомовного походження, які виступають у ролі визначальних елементів, як правило, є відносними прикметниками, що конкретизують, уточнюють родові значення терміна-іменника, надаючи всій конструкції видового термінологічного значення.

Двокомпонентні терміносполуки субстантивно-ад'єктивного типу утворені за найтиповішою моделлю «прикметник + іменник» (A+N). При цьому лексеми чужомовного походження можуть входити до складу термінологічних словосполук цього типу як: 1) прикметники (*балансова проба, діелектрична проникність*); 2) іменники (*багатоколовий апарат, білкова молекула*); 3) утворювати сполуку «іменник+прикметник» (*екстракційна колонка, імітаційне моделювання*). Серед атрибутивних бінарних терміносполук виокремлюємо сполуку іменника з ад'єктивованим дієприкметником, найчастіше пасивним. Активні дієприкметники вживаються значно рідше, що властиво й загальнолітературній мові. З метою

надання термінології більш виразних національних рис, її унормування, пропонуємо, зокрема, обмежити використання дієприкметників теперішнього часу активного стану типу *екрануючий, маркуючий*, поширюючи віддієслівні прикметники на позначення властивостей предметів і виконавців дії типу *екранувальний, маркувальний*.

Широко розповсюджені субстантивно-субстантивні генітивні термінологічні словосполучення, побудовані за моделлю «іменник у називному відмінку+іменник у родовому відмінку» (N_n+N_g). При цьому чужомовні лексеми можуть бути як у називному відмінку (*реле* напруги, *катод* пристрою), так і в родовому (міцність *ізоляції*, ємність *конденсатора*). Окрему групу генітивних терміносполучень становлять одиниці з віддієслівними іменниками. У таких конструкціях найчіткіше виражені об'єктні відношення, наприклад: *емульсування суміші, фільтрування рідини*.

З розвитком і удосконаленням науки і техніки пов'язане виникнення більш складних типів термінологічних сполук (три, чотири- та багатокомпонентних). Трикомпонентні терміни, до складу яких входять лексеми чужомовного походження, мають, відповідно, структури: 1) «іменник+прикметник+прикметник» (N_n+A+A) (*агрегат дезинфекційний автомобільний, природний інфекційний фон*); 2) «прикметник+іменник+іменник» ($A+N_n+N_g$) (*екологічний ефект енергоощадності, вихідний імітанс чотириполюсника*); 3) «іменник+прикметник+іменник» (N_n+A+N_g) (*витік сигнального графа, дебіт дренажних вод*); 4) «іменник+іменник+іменник» ($N_n+N_g+N_g$) (*індивідуальність мінливості показників, цикл оперування апарата*). Основним елементом для творення подібних структур може бути і словосполучення, і окреме слово. Так, на основі моделі „прикметник+іменник” твориться трикомпонентний термін моделі $A+A+N_n$, наприклад: *оцінна модель > педотрансферна оцінна модель; електрична провідність > комплексна електрична провідність*. На основі моделі «іменник+іменник» твориться модель $A+(N_n+N_g)$, наприклад: *власна індуктивність конденсатора, імуногенетичний профіль коней*. Вихідним словом для моделей N_n+A+N_g , $N_n+N_g+N_g$ є іменник, тобто однослівна структура, наприклад: *дебет > дебет дренажних вод; режим > режим роботи енергосистеми*.

Зі збільшенням кількості компонентів збільшується і можливість різноманітних їх комбінацій. Чотирикомпонентні терміни в складі сучасної науково-технічної термінології менш частотні. Основні моделі: $N_n+A+A+N_g$ (*консервація зрошуваних земельних ділянок*); $N_n+N_g+A+N_g$ (*витримка часу електричного реле*); $N_n+N_g+N_g+N_g$ (*тангенс кута втрат конденсатора*); $N_n+A+N_g+N_g$ (*експертиза репродуктивної частини порід*); $N_n+A+A+A$ (*типова нормативна технологічна карта*); $A+N_n+A+N_g$ (*вихідне коло електричного реле*); $A+A+N_n+N_g$ (*промивний водний режим ґрунту*); $A+N_n+N_g+N_g$ (*експлуатаційний резерв потужності енергосистеми*). У складі досліджуваної термінології функціонують також п'яти- і шестикомпонентні терміни, але подібних термінів небагато і вони частіше збігаються з дефініціями. Наприклад: *власна відновлювальна напруга змінного струму; комплексний біологічний препарат поліфункціональної біопестицидної дії*. Такі терміносполучення також творяться на

основі іменників або словосполук нижчого порядку, компоненти яких можуть поєднуватися різними видами підрядного зв'язку. Найпоширенішим для двокомпонентних терміносполук є узгодження (*власна індуктивність, календарна фумігація*) та керування (*аерація повітрям, синтез кола*). Для складніших одиниць характерне поєднання цих видів зв'язку.

Висновки. Таким чином, аналіз основних структурно-граматичних типів термінологічної лексики науки та техніки дає можливість стверджувати, що на сучасному етапі кількісна перевага належить лексикалізованим терміносполукам, компоненти яких базуються на лексичних запозиченнях. Близько 95 % від загальної кількості термінів-однословів чужомовного походження можуть входити до складних найменувань, серед яких визначаємо такі групи: а) несталі терміносполуки, де кожний з компонентів – термін; б) так звані зв'язані словосполуки, в яких компоненти, взяті ізольовано, можуть бути і не термінами. Проте стаття висвітлює лише окремі аспекти досліджуваної проблеми. Перспективним вважаємо продовження розвідок у цьому напрямку, зокрема детальний аналіз неоднослівних науково-технічних термінів, до складу яких увіходять лексеми чужомовного походження, з метою подання низки практичних рекомендацій щодо унормування сучасної української термінології.

Список літератури

1. Акуленко В. В. Співвідношення національного та інтернаціонального у мові / В. В. Акуленко // Мовознавство. – 1976. – № 1. – С. 3-12.
2. Гринев-Гриневиц С. В. О терминологических аспектах языковой политики / С. В. Гринев-Гриневиц // Термінологічний вісник: збірник наукових праць / [відп. ред. В. Л. Івашенко]. – Вип. 1. – К.: ІУМ НАНУ, 2011. – С. 19-27.
3. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М.: МГУ: МПУ, 1993. – 309 с.
4. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности терминов / В. П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. – М.: Наука, 1971. – С. 7-67.
5. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания: [монографія] / В. П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
6. Д'яков А. С. Основи термінотворення: семантичні та соціолінгвістичні аспекти: [монографія] / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: КМ Akademia, 2000. – 216 с.
7. Лемов А. В Система, структура и функционирование научного термина (на материале русской лингвистической терминологии): [монографія] / А. В. Лемов. – Саранск, 2000. – 192 с.
8. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Х.: Вид-во ХДУ, 1968. – 71 с.
9. Осипенко З. М. Різновиди термінів і їх семантичні особливості / З. М. Осипенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 65-69.
10. Панько Т. І. Українське термінознавство: [монографія] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
11. Скороходько Є.Ф. Термін у науковому тексті / Є. Ф. Скороходько. – К.: КМ Akademia, 2006. – 99 с.
12. Sager J. A practical course in terminology processing / Sager J. – Amsterdam / Philadelphia, 1990. – 254 s.

Емельянова Е. С. **Взаимодействие национальных и иноязычных лексических единиц в составе терминосочетаний** // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Т. 24 (63). – № 4. Часть 2. – С.40-41.

В статье освещены вопросы взаимодействия национальных и иноязычных лексем в составе терминосочетаний современного украинского литературного языка. Применен комплексный подход к раскрытию общих закономерностей процессов. Установлены продуктивные способы образования терминологических словосочетаний, имеющих в составе компоненты иноязычного происхождения, выявлены и определены их структурные типы и специфические черты. Охарактеризованы основные элементы и наиболее частотные модели исследуемых бинарных и многокомпонентных терминологических словосочетаний.

Ключевые слова: современная терминология, терминологическое словосочетание, национальные и иноязычные лексемы, тип, модель.

Yemelyanova Y. **Interaction of national and foreign lexical elements in terminological word-combinations** // Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series «Filology. Social communications». – 2011. – V. 24 (63). – № 4. Part 2. – P.40-41.

The paper deals with the problems of interaction of national and foreign lexical elements constituting terminological word-combinations of the contemporary Ukrainian language. The complex approach method to process regularity exposure has been applied. The productive ways of formation of terminological word-combination with foreign origin components have been determined, their structural patterns and typical features have been revealed and defined. The basic elements and the most frequent models of binary and multi-component terminological word-combinations under consideration have been characterized.

Key words: modern terminology, terminological word-combinations, national and foreign lexical elements, a pattern, a model.

Поступила до редакції 03.09.2011 р.